

Identitet: polifren ili monolitan?

DUŠAN STOJNOV

Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

U radu su razmotreni podaci istraživanja srpskog nacionalnog identiteta u odnosu na druge aspekte kolektivnog identiteta pomoću tehnike Mreže repertoara. Podaci ukazuju na relativnu istaknutost nacionalnog identiteta kao i na neslaganje doživljavanja samopoštovanja i samocenjenja kod ispitanika. Kada se upotrebe formalni kriterijumi za razvrstavanje sržnih konstrukata, konstrukti koji se tiču nacionalnog (jedan vid kolektivnog) identiteta (jedan vid sržnosti) pokazuju nisku otpornost prema promeni (jedan vid perifernosti) i visokog odstupanja od proseka (jedan vid naglašene individualnosti), dobija se paradoksalna situacija: Nacionalni identitet dobija status nečega što je lično i specifično za situaciju. Na osnovu ovih podataka razmotreno je pitanje važnosti nacije kao dominantnog vida kolektivne pripadnosti i otvoreno pitanje polifrenog spram monolitnog shvatanja identiteta.

Ključne reči: jastvo, identitet, nacionalni identitet, polifrenost identiteta, mreža repertoara.

Mada je jedan od definišućih kriterijuma identiteta postojanost i jedinstvenost u vremenu, teško je osporiti da se ljudi vremenom menjaju i da sebe u poznijim godinama doživljavaju drugačije nego što su sebe doživljavali nekada. Slično se dešava kada nas opažaju drugi ljudi, čiji se opažaji takođe vremenom menjaju. Izgleda stoga da pojam *identitet* ne označava nešto što je potpuno nepromenjivo, već nešto što se vremenom menja. Takođe interesantno je i to što je u proučavanju identiteta teško odvojiti ono što je lično od onoga što je zajedničko. U jednom istraživanju u kome su na postavljeno pitanje "Ko sam ja?" ispitanici najčešće odgovarali odrednicom "Srbin", autor je nastojao da svoje nalaze protumači "nutritivno", odnosno time što je nacionalni identitet "progutao" lični. Ovo nesvakidašnje tumačenje deluje još više zbunjujuće kada se zna da je društveni identitet toliko zapleten u mrežu pripadnosti neke osobe različitim grupama da se

Ja teško može razlikovati od *Mi*. Mnogi istraživači koji su proučavali identitet tako što su od ispitanika tražili odgovor na pitanje "Ko sam Ja?" dobijali su kao prvi odgovor odrednicu koja je označavala pripadnost nekoj društvenoj grupi od kojih je najčešća bila nacija (Allen, Wilder & Atkinson, 1983).

Sve ovo navodi na dobro poznati problem odnosa između individualnog i kolektivnog u ljudskom postojanju. Ljudsko biće ne može da se svede samo na agens, ili javno nastojanje da se čovek individualno opojmi. Ovaj vid ljudskog postojanja naziva se *osobnost*, ili "društveno omeđeno, javno osmotrivo otelotvoreno biće, obdareno raznim moćima i svojstvima za javno, smisaono delanje" (Harre, 1983: 26). Za potpunije određenje čovečije ličnosti neophodno je uzeti u obzir i privatni, doživljajni domen, odnosno jastvenost (engl. *selfhood*) - "lično jedinstvo za koje Ja sebe smatram; moje pojedinačno, unutrašnje biće" (Ibid., 26). Čovek ima i svoju refleksivnu suštinu - *Jastvo* (engl. *Self*) - odnosno osećaj o tome kakva je on vrsta osobe; šta on pretpostavlja da jeste. Osoba i Jastvo su neraskidivo povezani, zbog toga što su nečije lično iskustvo o tome da postoji kao osoba, kao i iskustvo te osobe da postoji kao posebna, neponovljiva osoba određenih odlika, smešteni u otelotvorenoj osobi. Otelotvorena osoba predstavlja vremensko-prostorno središte Jastva, odnosno našeg poimanja sebe. Jastvenost, analogna privatnom i individualnom domenu ličnosti, najvećim delom izvedena je iz izvora koje omogućava javni i kolektivni domen osobnosti. Legitimni komplement izučavanju javnog i kolektivnog domena osobnosti je privatni i individualni domen jastvenosti. Zato su osoba i Jastvo dva pojma koja je teško odvojeno proučavati: Da bi se znalo šta je "unutar" neke osobe, moramo znati i "unutar" čega je sama osoba.

Identitet određen kao konstituenta Jastva

Refleksivni domen osobe, Jastvo, ima svoj sadržaj i raspolaže različitim podacima o sebi. Podaci mogu da pripadaju različitim kategorijama opisa ličnosti: crtama, stavovima, ubeđenjima, konstruktima, strategijama, itd. Ove različite kategorije objedinjuje njihova relevantnost u procesu samosaznavanja, odnosno to što osoba zna ili oseća da oni njoj pripadaju, tj. da se na nju odnose. Sadržaj Jastva je dostupan kao izvor samoodslikavanja i samoopisivanja. Drugim rečima, kada neka osoba pokuša da odgovori na pitanje "Ko sam ja?", ona pomoću sposobnosti pamćenja upotrebljava podatke koji su za nju relevantni. Rezultat ovog procesa, odnosno njen odgovor na ovo pitanje koji daje sebi ili drugima doprinosi priči o sebi, ili narativu Jastva (Gergen & Gergen, 1983).

Vremenom, jedna klasa elemenata iz ovih kategorija koja se tiče pre svega nečijeg odnosa sa drugim ljudima, počinje da se izdvaja svojom posebnošću i važnošću. Za označavanje ove klase elemenata u samoodslikavanju najčešće se koristi izraz identitet, i odnosi se na "sadržaj onoga što mi mislimo da jesmo koji je razumljiv i potencijalno prihvatljiv za publiku" (Jansz, 1991: 98). S tim u vezi može se reći da je u tesnoj vezi sa problemom identiteta i centralnost, odnosno središnost

onih jedinica kojima se ličnost opisuje. Neki autori smatraju da je identitet konstituisan konfiguracijom središnjih, centralnih crta (Rorty & Wong; 1990). Drugi smatraju da se ovo pitanje tiče sržnosti ubedenja, odnosno sržnih konstrukata "koji tvore nečije procese održanja", nasuprot "perifernim konstruktima koji se mogu izmeniti bez ozbiljne modifikacije sržne strukture" (Kelly, 1955: 483). Onaj deo sržne strukture oko koga vlada saglasnost i koji se doživljava na zajednički način među najvećim brojem članova neke društvene grupe (nacije, klase, kulture, profesije, itd.) odnosi se na društveni identitet. Kolektivni agensi mogu se, baš kao i osobe, ispitivati pomoću sržnih i perifernih konstrukata. Sržni konstrukti se u ovom slučaju definišu kao predstave odnosa članova nekog kolektiva prema drugima, a kriterijum na osnovu koga se može proceniti sržnost ogleda se u tome što dati kolektivni agens počinje da se raspada ukoliko je dati konstrukt invalidiran (Du Preez, 1980).

Osobe koje delaju na osnovu crta ili konstrukata koje pripadaju identitetu donose odluke o važnim pitanjima i preduzimaju važne korake u odnosima sa važnim drugim osobama. Ukoliko želimo da ovo ponašanje razumemo mi moramo da znamo šta je sadržaj njihovih sržnih konstrukata. Međutim, stvari mogu da krenu s neruke ukoliko naglasak stavimo na periferne, ili čak irelevantne konstrukte, jer u tom slučaju osobu jednostavno nećemo razumeti. Možemo pretpostaviti da je nečija nacionalnost ili pripadnost rasi ključ za identitet te osobe, a da pritom ona pridaje važnost samo svojoj religijskoj pripadnosti, savesnom obavljanju svog posla i svojoj porodici. Za neku drugu osobu, pak, možemo pretpostaviti da joj je prevashodno važna pripadnost klasi i visina godišnjih primanja, a da ta osoba smatra da je prevashodno omeđuje to što je homoseksualac i kolekcionar slika.

Nije lako napraviti jasnu razliku između ličnog i društvenog identiteta. Društveni identitet je toliko zapleten u mrežu pripadnosti neke osobe različitim grupama da se Ja teško može razlikovati od Mi. O tome svedoči i navedeni nalaz Alena i saradnika (Allen, Wilder & Atkinson; 1983). U skladu sa tim, Karl Šajbe je izdvojio iz različitih domena grupnog identiteta nacionalni identitet zaključivši da "postoji porast dokaza u prilog tome da će nacije ostati fundamentalna politička realnost još dugo vremena" (Scheibe, 1983: 122). S druge strane, sociolog Entoni Gidens, svestan nezaustavljivog procesa globalizacije, smatra da su nacije ili suviše male, ili suviše velike da bi mogle da rešavaju aktuelne probleme čovečanstva (Giddens, 1990).

Uopšte govoreći, nečija lokacija u mreži društvenih odnosa određena je i pripadanjem neke osobe različitim grupama i onim karakteristikama za koje ona predpostavlja da su jedinstvene. Zbog toga neki autori (Hog & Abrams, 1988) elemente identiteta koji sačinjavaju Jastvo svrstavaju u dve kategorije: društveni identitet, koji je izveden iz pripadnosti grupama, i lični identitet, koji je uobličen pomoću jedinstvenih, ličnih atributa, koji neizostavno uključuju nečije odnose sa važnim drugim osobama.

Problemi u istraživanju identiteta

Pojmovi "nacionalni", "etnički", "kolektivni" ili "društveni" identitet proučavaju se u sve većem broju psiholoških radova. Najčešće, oni se odnose na "višestruki proishod pokušaja da se neko smesti u sistem uloga - koje su simbolički predstavljene postavljanjem i odgovaranjem na pitanje *Ko sam Ja?*" (Sarbin & Scheibe, 1983: 8), ili "funkciju koju društvene uloge koje neko igra imaju u grupi kojoj pojedinac pripada" (Hogan & Cheek, 1983: 340). Pored toga, neki autori smatraju da različiti aspekti kolektivnog identiteta predstavljaju samo deo šireg pojma identitet, s obzirom da "identitet znači više nego društveni identitet" (Hogan & Cheek, 1983: 339).

Međutim, s obzirom na terminološke nejasnoće i nedoslednu upotrebu različitih prideva koji se pridaju pojmu identitet javljaju se brojne nedoumice u proučavanju identiteta. Stoga se postavlja pitanje da li je u pravu Šajbe u naglašavanju nacionalnog identiteta kao preovlađujućeg aspekta kolektivnog identiteta, ili je u pravu Gidens koji tu važnost negira? Da li je opravdano da izdvojimo članstvo u jednoj od grupa kojima pojedinac pripada kao najvažniju okosnicu kolektivnog identiteta? Da li kolektivni identitet podrazumeva središnje pripadanje samo jednoj grupi, ili je moguće podjednako važno pripadanje većem broju društvenih grupa? Da li se razni aspekti kolektivne pripadnosti zasnovani na društvenim poistovećenjima sa različitim grupama (profesionalnom, regionalnom, religijskom, lokalnom, polnom, političkom, rasnom, nacionalnom, internacionalnom, itd.) obrazuju istovremeno, ili je pak njihovo preovladavanje u društvenom identitetu promenjiva stvar? Konačno, da li je ono što podrazumevamo pod identitetom (imajući u vidu dva najvažnija aspekta ovog pojma - lični i društveni) nešto *monolitno*, ili je, pak, identitet tvorevina mnoštva perspektiva, raznovrsnih i ponekad neusaglasivih glasova, što bi nam onogućilo da ga nazovemo *polifrenim*?

Nažalost, na ova i slična pitanja još uvek nije moguće dati konačne i iscrpne odgovore; ali je vidljiv porast nastojanja brojnih psihologa, filozofa i sociologa da na njih odgovaraju.

Rezultati jednog istraživanja nacionalnog identiteta

Nastojanje da se nađe odgovor na pitanje kakav je odnos srpskog nacionalnog identiteta u sa drugim važnim aspektima kolektivnog identiteta, predstavlja i jedno istraživanje izvedeno u našoj sredini (Stojnov, Knežević & Gojić, 1997). U njemu je ispitivana relativna istaknutost (i posredno važnost) srpskog nacionalnog identiteta u odnosu na druge aspekte kolektivnog identiteta (profesionalni, regionalni, religijski, lokalni, polni, politički, itd.) pomoću tehnika Mreže repertoara iz teorije ličnih konstrukata.

Cilj istraživanja bio je da istraži koliko je po mišljenju ispitanika srpski nacionalni identitet važan kada se upoređi sa važnošću drugih vidova kolektivnog identiteta. Upoređo sa tim, namera je bila da se ispita uzajamna konfiguracija različitih aspekata kolektivnog identiteta studenata srpske nacionalnosti, uzimajući u obzir brojne tekstove u kojima se srpski narod osuđuje, a koji su objavljeni u inostranoj štampi u poslednjih nekoliko godina.

U tu svrhu zadata su dva različita oblika testa repertoara uloga (Mreža repertoara i Mreža otpornosti na promenu), a elementi (različiti vidovi kolektivnog identiteta) i konstrukti (najvažnije "stvari" u životu po mišljenju samih ispitanika) koji su u istraživanju zadavani nalaze se u Tabeli 1.

Tabela 1: Lista elementa i konstrukata

ELEMENTI:

1. LIČNI IDENTITET (Ja sada)
2. IDEALNI IDENTITET (Ja kakav bih želeo da budem)
3. NEPOŽELJNI IDENTITET (Ja kakav nipošto ne bih želeo da budem)
4. NACIONALNI IDENTITET (Ja kao Srbin)
5. HUMANI IDENTITET (Ja kao ljudsko biće)
6. INTERNACIONALNI IDENTITET (Ja kao građanin sveta)
7. REGIONALNI IDENTITET (Ja kao pripadnik neke regije)
8. LOKALNI IDENTITET (Ja kao pripadnik kraja u kome sam odrastao)
9. POLNI IDENTITET (Ja kao muško ili žensko)
10. PROFESIONALNI IDENTITET (Ja kao pripadnik neke profesije)
11. POLITIČKI IDENTITET (Ja kao pripadnik političke ideologije)
12. MORALNI IDENTITET (Ja kao moralna osoba)
13. PORODIČNI IDENTITET (Ja kao član moje porodice)

KONSTRUKTI:

1. ZDRAVI - NEZDRAVI
2. BOGATI - SIROMAŠNI
3. OSTVARENI - NEOSTVARENI
4. PAMETNI - GLUPI
5. PRIHVAĆENI - NEPRIHVAĆENI
6. VOLJENI - NEVOLJENI
7. OSEĆAJNI - BEZOSEĆAJNI
8. TVRDOGLAVI - POPUSTLJIVI
9. SNALAŽLJIVI - NESNALAŽLJIVI
10. VISOKO SAMOPOŠTOVANJE - NISKO SAMOPOŠTOVANJE
11. VISOKO SAMOCENJENJE - NISKO SAMOCENJENJE
12. ISKRENI - NEISKRENI

Analizom podataka izlučene su dve glavne komponente (Grafikon 1). Prva koja je objašnjavala 87% varijanse sastojala se od svih konstrukata (*Zdravi, Bogati, Ostvareni, Pametni, Prihvaćeni, Voljeni, Snalažljivi* spram *Bolesni, Siromašni, Neostvareni, Glupi, Neprihvaćeni, Nevoljeni, Nesnalažljivi*, itd.) osim jednog. Druga komponenta (9% varijanse) sastojala se od jedinog preostalog konstrukta (*Tvrdohlavi* spram *Popustljivi*).

<p><i>nisko samocenje bolesni, neiskreni neprihvaćeni, glupi nesnalažljivi, itd.</i></p> <p>NEPOŽELJNI IDENTITET</p> <p>Komponenta</p>	II	<p>Komponenta</p> <p><i>ostvareni, popustljivi bogati, voljeni, visoko samopoštovanje</i></p> <p>IDEALNI IDENTITET</p> <p>MORALNI IDENTITET</p> <p style="text-align: right;">I</p>
<p>I</p> <p>NACIONALNI IDENTITET</p> <p><i>neostvareni, siromašni nevoljeni, tvrdohlavi nisko samopoštovanje</i></p> <p style="text-align: right;">Komponenta</p>	II	<p style="text-align: right;">Komponenta</p> <p>LIČNI IDENTITET</p> <p><i>visoko samocenje zdravi, iskreni prihvaćeni, pametni snalažljivi, itd.</i></p>

Grafikon 1: ANALIZA GLAVNIH KOMPONENTI
(elementi grupisani oko origa izostavljeni radi bolje preglednosti)

Faktorsko zasićenje elemenata komponentama, predstavljeno njihovom udaljenošću od origa, pokazalo je da su prediktivno najjasniji elementi **C** (Nepoželjni Identitet), a zatim **B** (Idealni Identitet), **D** (Nacionalni Identitet) i **L** (Moralni Identitet). Svi drugi vidovi kolektivnog identiteta nisu ispitanicima bili prediktivno jasni (Udaljenosti od origa za sve elemente prikazane su na Tabeli 2).

Tabela 2: Elementi rangovani na osnovu distance od origa

OZNAKA ELEMENTA	OPIS ELEMENTA	DISTANCA OD ORIGA
(C)	NEPOŽELJNI IDENTITET	3.31
(B)	IDEALNI IDENTITET	2.51
(D)	NACIONALNI IDENTITET	1.90
(L)	MORALNI IDENTITET	1.25
(I)	POLNI IDENTITET	0.86
(G)	REGIONALNI IDENTITET	0.85
(J)	PROFESIONALNI IDENTITET	0.76
(M)	PORODIČNI IDENTITET	0.63
(E)	HUMANI IDENTITET	0.61
(K)	POLITIČKI IDENTITET	0.54
(A)	LIČNI IDENTITET	0.40
(F)	INTERNACIONALNI IDENTITET	0.36
(H)	LOKALNI IDENTITET	0.36

Mada je uočljiva izvesna istaknutost nacionalnog identiteta, neophodno je napraviti jasnu razliku između onog što je društveno poželjno i onog što je prediktivno jasno. Nalaz koji se postojano javljao u istraživanjima negativnog Jastva (Ogilvie, 1987; Stojnov, 1994; Džamonja-Ignjatović, 1994), jednoznačno ukazuje na naglašeno veću prediktivnu jasnoću onog što predstavlja nepoželjnu stranu našeg identiteta, i što je uvek da nijansu jasnije od idealizovane i željene predstave o onome što bismo mi želeli da budemo. Mada nedvosmisleno konstruisan kao nešto što je loše, nepoželjan identitet je prediktivno jasan utoliko što nam je lako da znamo šta ne treba da budemo, spram malo veće nejasnoće oko toga šta je to što želimo da postanemo. Samo imajući ovo na umu možemo pravilno da shvatimo relativnu istaknutost srpskog nacionalnog identiteta u opazajnom polju ispitanika, jer je ona zasnovana na njegovoj umerenoj sličnosti sa nepoželjnim identitetom.

Ovo se može jasnije prikazati kada se uzme u obzir kategorizacija četiri tipa identiteta Sarbina i Šajbea (Sarbin & Scheibe, 1983). Oni su predložili dve dimenzije - *samopoštovanje* i *samocenjenje* pomoću kojih je moguće utvrditi različite tipove identiteta. Samopoštovanje je sopstvena validacija poštovanja koje imamo prema sebi, zasnovana na onome što nekom pripada na osnovu statusa. Samocenjenje, sa druge strane, tiče se onoga što je stečeno i zasluženno. Ono se zasniva na našem konstruisanju cenjenja koje dobijamo od važnih drugih. Shodno tome, moguće je dobiti četiri tipa identiteta: (1) *Optimalan*, koji se sastoji od visokog samopoštovanja i visokog samocenjenja (srž koja je validirana i otpornija je na svakodnevna iskušenja); (2) *Bespomoćan*, kada je samopoštovanje visoko, ali je samocenjenje nisko (nezaštićena srž kojoj nedostaju resursi neophodni za

svakodnevno funkcionisanje); (3) *šupalj*, kada je samopoštovanje nisko a, samocenjenje visoko (nedostatak sržnog identiteta, odnosno kontinuiteta i utemeljenosti zasnovane na poštovanju) i (4) *Prazan identitet*, kada su i samopoštovanje i samocenjenje niski (invalidirana srž koja je sačinjena od nedostatka poštovanja i stoga ekstremno ranjiva).

Individualne procene elementa **D** (Nacionalni identitet - u ovom slučaju srpskog identiteta) unesene u tabelu 2 x 2 koju obrazuju visina skora, s jedne strane, i Samopoštovanje ili Samocenjenje, sa druge, otkrivaju sliku učestalosti optimalnog, bespomoćnog, šupljeg i praznog identita (Tabela 3).

Tabela 3: Učestalost različitih tipova identiteta

UČESTALOST RAZLIČITIH IDENTITA:	SAMOCENJENJE: VISOKO	SAMOCENJENJE: NISKO
SAMOPOŠTOVANJE: VISOKO	OPTIMALAN = 26 ispitanika	BESPOMOĆAN = 26 ispitanika
SAMOPOŠTOVANJE: NISKO	ŠUPALJ = 5 ispitanika	PRAZAN = 23 ispitanika

Raspodela učestalosti pokazuje da su u uzorku bila zastupljena sva četiri predviđena tipa identiteta, ali samo jedna trećina ispitanika (32%) opaža svoje samopoštovanje i samocenjenje kao visoko. Ostatak - dve trećine ispitanika (68%) iz uzorka ne doživljava svoj nacionalni identitet na optimalan način, jer im nedostaje samopoštovanja, samocenjenja, ili i jedno i drugo.

Jedna spekulacija na osnovu podataka dobijenih istraživanjem

Podaci nedvosmisleno govore o uzdrmanoj slici o nacionalnom identitetu kod većine ispitanika. Na žalost, ovo nije iznenađujući podatak, s obzirom na veoma burne događaje koji su se u Srbiji odvijali u nekoliko proteklih godina, tokom kojih je pažnja međunarodne zajednice bila, kao nikad ranije, usmerena na zbivanja u našoj zemlji. Većinu tih događaja bilo je moguće upoznati preko inostranih medija, čiji izveštaji nisu pružali nimalo laskavu sliku o Srbima. Kao

kratka ilustracija ovog procesa može da posluži jedna od brojnih analiza javnog mnjenja predstavljenih u stranoj štampi tokom 1994. godine (Tabela 4).

Tabela 4: Raspodela stavova prema Srbiji u inostranoj štampi (Podaci Instituta za žurnalizam objavljeni u dnevnom listu "Politika" od 28. februara 1995. godine, str. 32)

DRŽAVA	VEOMA POZIT.	POZIT.	VEOMA NEGAT.	NEGAT.	NEUTRAL.
S. A. D.	1	19	16	26	38
BRITANIJA	1	16	11	31	41
NEMAČKA	0	11	22	42	25
FRANCUSKA	1	24	11	28	36
AUSTRIJA	0	17	20	36	27
ITALIJA	0	10	18	22	50
RUSIJA	5	26	6	23	40
PROSEK	1,14	17,57	14,86	29,71	36,71

U predstavljenoj analizi izložena je učestalost negativnih, neutralnih i pozitivnih stavova u stranoj štampi prema srpskom narodu. Ispitanici iz uzorka, bez obzira na to šta su činili ili mislili o toku događaja, bili su sučeljeni sa procenama u stranim medijima koje su uglavnom bile negativne. Svest o tome da "drugi" na taj način misle o nama bila je uznemirujuća i invalidirajuća za većinu, a kod nekih je izazivala krivicu. Ali u isto vreme, oni su bili svesni da su *kao pojedinci* procenjeni i optuženi za nešto što nisu lično uradili (odnosno ne za neko njihovo konkretno ponašanje), već isključivo za to što pripadaju jednoj klasi - u ovom slučaju srpskom narodu.

Mada podaci navedenog istraživanja ne daju detaljne, konkretne i neposredne podatke o tome kako su ispitanici doživeli protekle događaje (dugotrajne i uznemirujuće za većinu ljudi koji u žive u njihovom kontekstu), oni daju povoda za spekulativno zaključivanje. Zbog toga izgleda moguće, oslanjajući se na podatke iz ovog istraživanja, ući u kliničkom maniru u "odnos uloge" sa ispitanicima, subsumirati rasuđivanje karakteristično za njih, odnosno konstruisati sadržaj procesa konstruisanja koji im je zajednički. Na taj način može da se odgovori na to šta se dešava sa nacionalnim identitetom u slučaju kada ga "Drugi" negativno procenjuju. Ili, ukoliko stvari posmatramo iz šekspirovske perspektive: *Biti il' ne biti Srbin?*

Biti Srbin u očima drugih (koji su predstavljeni izveštajima stranih medija) znači, uopšteno govoreći, biti "loš". Široko uzevši, rezultati ispitivanja ukazuju na to da postoje dve strategije pomoću kojih se može izaći na kraj sa ovakvim podacima. Jedna se zasniva na očuvanju visokog samopoštovanja i visokog samocenjenja. Ispitanici u ovom slučaju misle da im ništa ne manjka, i da i drugi takođe misle da im ništa ne manjka, te prema tome mora da su mediji ti koji govore laži, što i čine! Ovakav način razmišljanja može se pripisati jednoj trećini ispitanika u uzorku, sudeći da ih toliko ima optimalni identitet. Preostale dve trećine se slažu sa pretpostavkama iznetim u medijima: Srbi ne zaslužuju samopoštovanje, samocenjenje, ili i jedno i drugo.

Ali šta u slučaju da mediji govore istinu? Šta ako su Srbi imanentno loši i stoga agresori, ubice i nemilosrdna stvorenja? U tom slučaju izgleda da pripadanje srpskom narodu za druge jednostavno znači opažati Srbe kao ubice i agresore. O Srbima se govori kao o ljudima koji teže etničkom čišćenju. Njihov opstanak stoga ne može da se zasniva na miroljubivom i zajedničkom životu sa drugim narodima. Nažalost, izgleda da je to poruka koju Srbi dobijaju od mnogih inostranih medija. S druge strane, zajednički život sa Hrvatima i muslimanima za same Srbe znači nestanak - i u etničkom i u fizičkom smislu - sa lica zemlje. Još od sredine XV veka, kada je srpsko carstvo pokoreno i kada je Srbija izgubila svoju nezavisnost, Srbi su sebe u istoriji, političkoj filozofiji, mitu i svim drugim važnim oblastima, doživljavali kao *žrtve*. Shodno tome, ako ne mogu da se sami bore za svoju nezavisnost protiv muslimana i Hrvata, jedina stvar koju mogu da učine jeste da nestanu sa lica zemlje - što za Srbe predstavlja jedinu implikaciju zajedničkog življenja sa Hrvatima i muslimanima. Sam mit o caru Lazaru (za koga je pogubljenje bilo prihvatljivije od prelaska u muslimansku veru) kaže da je bolje izgubiti Carstvo zemaljsko a zadobiti Carstvo nebesko. Drugim rečima, bolje je izgubiti život nego počiniti greh odsebljenja time što bi se žrtvovao nacionalni, religiozni i kulturni identitet - odnosno "duša". Ili je možda, s druge strane, alternativa da se zarad neodsebljenog opstanka, počinu etničko čišćenje i na taj način izazove demonizacija srpskog nacionalnog identiteta od strane važnih drugih, odnosno međunarodne zajednice? Međutim, ukoliko je neko demon, da li on može da dođe do Carstva nebeskog? Po svemu sudeći ne može, jer je to privilegija ispravne žrtve.

Prema tome, izgleda da se situacija u kojoj se Srbija našla može pojednostavljeno prikazati na sledeći način: Ili će Srbi izgubiti svoju nezavisnost i nacionalni identitet tako što će ostati živi zajedno sa muslimanima i Hrvatima, ili će izgubiti Carstvo nebesko tako što će izvršiti etničko čišćenje i opstati kao nezavisan i samosvojan narod, ali po cenu toga što će ih vrlo važni drugi (predstavnici međunarodne zajednice) proglasiti agresorima i ubicama. Izgleda kao da pozicija u kojoj su se Srbi našli ima samo dva izlaza: Jedan je da postanu ubice (*biti*), a drugi da nestanu kao žrtve (*ne biti*). Zaista, nezavidna situacija i težak izbor!

Pod pretpostavkom da ovaj način razmišljanja o opredeljenjima ispitanika nije u potpunosti beskoristan, moguće je tumačiti podatke dobijene u drugoj fazi navedenog istraživanja. U njemu je upotrebljen jedan oblik Testa otpornosti konstrukata prema promeni kojem je, pored konstrukata navedenih u tabeli 1, dodat još jedan konstrukt: *Biti Srbin* spram *Biti neke druge nacionalnosti*. Ovim testom se posredno može procenjivati važnost svakog konstrukta u odnosu na druge konstrukte iz sistema na osnovu visine skorova otpornosti prema promeni.

Međutim, skorovi sa ovog testa mogu se podeliti na osnovu dva kriterijuma. Jedan je *važnost* konstrukta (procenjivana preko visine aritmetičke sredine skorova otpornosti prema promeni), a drugi je njegova *zajednička* ili *individualna priroda* konstrukta (procenjivana preko visine količnika standardne devijacije). Na osnovu ova dva kriterijuma moguće je napraviti tabelu 2×2 (Tabela 5) u kojoj se mogu razvrstati četiri tipa konstrukata: (1) Važni konstrukti kod kojih postoji zajednička usaglašenost, odnosno konstrukti koji predstavljaju društveni identitet; (2) Važni konstrukti kod kojih nema usaglašenosti u grupi i koji predstavljaju lični identitet; (3) Nevažni konstrukti kod kojih postoji zajednička usaglašenost, odnosno konstrukti koji su specifični za neku situaciju, i (4) Nevažni konstrukti koji su specifični za neku situaciju.

Tabela 5: Društenost i Identitet: Kriterijm za razvrstavanje

<i>STD niska - AS visoka:</i> DRUŠTVENA SRŽ	<u>KOLEKTIVNO</u>	<i>STD niska - AS niska:</i> DRUŠTVENA PERIFERIJA
<u>IDENTITET</u>	\uparrow $\leftarrow \Rightarrow$ \downarrow	<u>SPECIFIČNO ZA SITUACIJU</u>
<i>STD visoka - AS visoka:</i> LIČNA SRŽ	<u>INDIVIDUALNO</u>	<i>STD visoka - AS niska:</i> LIČNA PERIFERIJA

Kada se dobijeni skorovi otpornosti prema promeni unesu u tabelu obrazovanu prema navedenim kriterijumima (Tabela 6), oni obrazuju sliku koja na prvi pogled deluje paradoksalno: Ono što bi trebalo da bude društveno spada u lično, a ono što bi trebalo da predstavlja srž (identitet) postaje periferno (specifično za situaciju)!

Tabela 6: Raspodela konstrukata na osnovu otpornosti na promenu

<p style="text-align: center;"><u>DRUŠTVENA SRŽ:</u></p> <p style="text-align: center;"><i>zdravi - bolesni</i> (AS=10.01; STD=2.07) <i>visoko - nisko samopoštovanje</i> (AS=9.31; STD=2.07) <i>pametni - glupi</i> (AS=8.34; STD=1.89) <i>voljeni - nevoljeni</i> (AS=8.28; STD=2.15) <i>prihvaćeni - neprihvaćeni</i> (AS=7.27; STD=2.19)</p>	<p style="text-align: center;"><u>DRUŠTVENA PERIFERIJA:</u></p> <p style="text-align: center;"><i>ostvareni - neostvareni</i> (AS=5.53; STD=2.24) <i>tvrdoglavi - popustljivi</i> (AS=1.76; STD=1.64)</p>
<p style="text-align: center;"><u>LIČNA SRŽ:</u></p> <p style="text-align: center;"><i>iskreni - neiskreni</i> (AS=6.58; STD=3.48)</p>	<p style="text-align: center;"><u>LIČNA PERIFERIJA:</u></p> <p style="text-align: center;"><i>snalažljivi - nesnalažljivi</i> (AS=5.26; STD=2.47) <i>osećajni - bezosećajni</i> (AS=5.23; STD=3.04) <i>visoko - nisko samocenjeje</i> (AS=4.58; STD=2.66) <i>bogati - siromašni</i> (AS=4.24; STD=2.66) <i>Srbi - neke druge nacionalnosti</i> (AS=1.54; STD=2.38)</p>

Na ovaj način posmatrano, nacionalni identitet (*Biti Srbin*) spada u onaj deo tabele koji se tiče ličnih i za situaciju specifičnih pitanja, a ne pitanja od sržne važnosti za naciju - odnosno u domen društvenog ili nacionalnog identiteta! Izgleda kao da su ispitanici mislili "Ako moram da budem Srbin koji je demonizovan u očima drugih, ili mučenička žrtva u očima moje nacije, možda nije ni tako strašno odustati od sopstvenog identiteta"! Biti srpski demon ili srpska žrtva, s jedne strane, spram toga da se ne bude Srbin (ali ni demon ni žrtva), s druge - izgleda kao lakši izbor od toga da se bude srpski demon ili srpska žrtva.

Ovaj način razmišljanja izgleda blizak generaciji koja je kao najsržnija pitanja u životu izabrala *Zdravlje, Samopoštovanje, Voljenost i Prihvaćenost* - kao okosnicu svoga identiteta. Ako drugi isključivo posmatraju Srbe kao ubice, a Srbi sami sebe isključivo kao žrtve, onda je verovatno najlakši izlaz iz ovakve situacije (zamišljeni) izbor da se ne pripada svojoj naciji! I to zbog toga što je način na koji je teška situacija u kojoj su se Srbi našli konstruisana kao opstanak zasnovan na ubijanju, ili postanak zasnovan na umiranju. S jedne strane, nacija koja poštuje sebe i svoj nacionalni identitet mora da **UBIJA I OPSTANE**, i ne dozvoli drugim narodima da joj nametnu strani jezik, običaje, toteme, tabue i sve druge važne stvari čija bi promena život učinila nepredvidljivim i ugroženim. S druge strane, nacija koja želi da bude cenjena od strane šire međunarodne zajednice mora da pristane na usvojene standarde ponašanja i ne ubija, odnosno ne sprovodi etničko čišćenje - što za Srbe (s obzirom na protekla istorijska zbivanja) znači da će biti pobijeni i stići do Carstva nebeskog. Drugim rečima, oni mogu da **UMRU I POSTANU**.

Izgleda zapanjujuće da neku situaciju, ma koliko posebna bila, mogu da omeđuju dva ovako ekstremna i teška izbora. Međutim, na moje čuđenje, ovaj rad nije prvi psihološki tekst u kome se mogući izbor kretao između dve ovakve alternative. Još 1973 godine, govoreći o dimenzijama Novog identiteta, Erik Erikson napisao je da postoji:

"...osećaj identiteta koji obećava osmišljavanje životnog protoka unutar jednog pogleda na svet koji je stvarniji od izvesnosti smrti. ...Svi učesnici moraju da prihvate ritualni kôd smrtnosti i besmrtnosti koji ...uključuje privilegiju i dužnost, ako je to potrebno, da se umre herojskom ili zajedničkom smrću, i koji zahteva spremnost i pristanak na ubijanje i pomaganje u ubijanju onih na 'drugoj strani' koji imaju drugačiji pogled na svet (za koji su spremni da umru i ubiju). Moto ove besmrtnosti, bez obzira da li je stečena u borbi ili takmičenju, može da se nazove 'ubiti i opstati'.

... Ali postoji i drugi, transcendentni napor da se osigura spasenje kroz svesno prihvatanje konačnosti. On naglašava insistiranje na ničemu umesto na nečemu. On nije 'sa ovoga sveta', i umesto takmičenja za dobra ovoga sveta (uključujući ona koja obezbeđuju zemaljski identitet) on traži postizanje ljudskog bratstva u samoporicanju. On zahteva smrt, ili bar samoporicanje kao korak prema stvarnijem i trajnijem životu. ...Ova vrsta identiteta je oličena velikim religioznim liderima koji su u sopstvenim svetovima predstavljali neprikrivenu veličinu jednog Ja koje prevazilazi sav zemaljski identitet u ime Njega koji je Ja Sam. Moto ovog sveta može se nazvati 'umreti i postati' (Erikson, 1974: 42-43).

Zaključak

Izgleda da Eriksonov tekst govori sam za sebe i da mu nije potrebno dodatno razjašnjavanje. Zato umesto propisnog zaključka želim da iznesem neke primisli.

U svetlu procesa nezaustavljive globalizacije (za koji se ne može reći da uzima u obzir sve etničke osobenosti) koji naciju čini ili suviše malom ili suviše glomaznom da bi se rešili aktuelni svetski problemi, izgleda sve manje uverljivo Šajbeovo upozorenje da "postoje rastući dokazi da će nacije (kao predstavnici životno važnih grupa koje su najosmišljenije) ostati osnovna politička stvarnost još dugo vremena" (Scheibe, 1983: 122). Stoga mislim da se može reći da je suviše pojednostavljeno viđenje u kome se nacionalni identitet pretpostavlja svim ostalim kolektivnim pripadanjima, i u kome se pravi terminološka zbrka u kojoj se izrazi nacionalni, etnički, kulturni i društveni identitet sinonimno koriste. Svaki pojedinac u sebi objedinjuje mnoštvo perspektiva u kojima ima mesta za mnoga potencijalna pripadanja koja se polako i ne uvek lako usklađuju tokom života. Život je mnogo podnošljiviji za one koji u slučaju neuspeha jedne perspektive mogu svoje sržne potrebe da zadovolje u drugoj, trećoj ili četvrtoj... Izjalovljivanje jednog vida kolektivnog pripadanja lakše se podnosi ukoliko postoje i druge alternativne perspektive. Postojanje većeg broja perspektiva u nama, što bih nazvao *polifrenom* prirodom identiteta (spram shvatanja o *monolitnosti* identiteta), bitan je aspekt moralnosti i preduslov je razumevanja drugih, tj. različitih perspektiva. Takvo razumevanje podrazumeva dugotrajan i mukotrpan proces refleksivnog mišljenja, stavljanja na tuđe mesto i procene moralnog ponašanja osoba u grupama umesto stereotipnog prosuđivanja o čitavim nacijama.

Ukoliko postoji samo jedna stvar za kojom bi nauka trebalo da traga zarad budućnosti onih koji će opstati na ovom svetu, neka to bude ono što se nauke do skora nije ticalo, a to je pitanje etike. Moralno indiferentna nauka, oslobođena vrednosti, izgleda može da doprinese samo naoružavanju visoke tehnologije u kojima su prijateljska samo uputstva za upotrebu destruktivnih naprava. Zato izgleda neminovno okrenuti se jednoj drugačijoj nauci, nauci koja će se baviti univerzalnim humanim identitetom u kojoj će biti mesta kako za posebnosti i idiosinkrazije različitih kolektiva, tako i za nastojanja da se moralna načela univerzalizuju. Ukoliko želimo da opstanemo na licu Zemlje, onda treba da se naoružamo nekim novim oružjem i da ne dozvolimo da tehnički napredak bude zloupotrebnjen zarad grabeža i otimanja. Samo napredak u razvoju moralnog vaspitanja i obrazovanja možda može da pomogne da se u njega asimiluje tehnološki napredak, a da se ne desi obratno.

Kada je već o opstanku reč, u bespomoćnosti da sam učinim išta drugo, usuđujem se da ponudim jedno ortogonalno rešenje Eriksonovom viđenju glavnih dimenzija karakterističnih za zapadni identitet. Neka osnovne vrednosti ljudske rase budu opstanak i postanak, nasuprot svima koji žele da ubiju i daju svoje živote za to. Svaki dalji komentar jednostavno je izlišan.

Reference

- Allen, V., Wilder, D. & Atkinson, M. (1983): Multiple Group Membership and Social Identity. U knjizi: T. Sarbin & K. Scheibe (Ur.), *Studies in Social Identity*. New York, Praeger.
- Du Preez, P. (1980): *Social Psychology of Politics*. Oxford, Basil Blackwell.
- Džamonja-Ignjatović, T. (1994): Karakteristike sistema ličnih konstrukata suicidalnih osoba. *Casopis za kliničku psihologiju i socijalnu patologiju*, 1, 305-349.
- Erikson, E. H. (1974): *Dimensions of a New Identity*. New York, Norton.
- Gergen, K. & Gergen, M. (1983): The Narratives of the Self. U: T. Sarbin & K. Scheibe (Ur.), *Studies in Social Identity*, 112-124. New York, Praeger.
- Giddens, A. (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge, Polity Press.
- Harre, R. (1983): *Personal Being*. Oxford, Basil Blackwell.
- Hogg, M. A. & Abrams, D. (1988): *Social Identifications*. London, Routledge.
- Hogan, R. & Cheek, J. M. (1983): Identity, Authenticity, and Maturity; U: T. Sarbin, & K. Scheibe, (Ur.), *Studies in Social Identity*, 339-359. New York, Praeger.
- Jansz, J. (1991): *Person, Self and Moral Demands*. Leiden, DSWO Press.
- Kelly, G. A. (1955): *The Psychology of Personal Constructs*. New York, Norton.
- Ogilvie, D. M. (1987): The Undesired Self: A Neglected Variable in Personality Research. *Journal of Personal & Social Psychology*, 52, 379-385.
- Rorty, A. & Wong, D. (1993): Aspects of Identity and Agency, 19/37. U: O. Flanagan & A. Oxenberg Rorty (Ur.), *Identity, Character and Morality*. Cambridge, MIT Press.
- Sarbin, T. & Scheibe, K. (1983): A Model of Social Identity. U: T. Sarbin, & K. Scheibe, (Ur.), *Studies in Social Identity*, 5-31. New York, Praeger.
- Scheibe, K. (1983): The Psychology of National Identity; U: T. Sarbin, & K. Scheibe, (Ur.), *Studies in Social Identity*, 121-144. New York, Praeger.
- Stojnov, D. (1994): Uloga nepoželjnog samstva u procesu poistovećenja. *Psihologija*, 27, 111-125.
- Stojnov, D., Knežević, M. & Gojić, A. (1997): To be or not to be a Serb: Construction of national identity amongst Yugoslav students. U: P. M. Denicolo & M. L. Pope (Ur.), *Sharing Understanding and Practice*, 21-33. Farnborough, EPCA Publication.

Identity: Polyphrenic or Monolithic

DUŠAN STOJNOV

The data obtained in a study of the Serbian national identity in relation to other aspects of collective identity using the Repertoire Network. The data indicate the relative prominence of the national identity and discord of self respect and self appreciation in the subjects. With formal criteria for classification of related constructs, those that relate to the national (an aspect of collective) identity show low level of resistance to change (an aspect of peripheralism) and high aberration from the average (an aspect of marked individuality) a paradoxical situation takes place: The national identity gets the status of a personal and situation-related phenomenon. These data were used for evaluation of the importance of the nation as a dominant type of collective affiliation and an open issue of polyphrenic versus monolythic understanding of identity.

Key words: Self, identity, national identity, identity polyphrenicity, Repertoire network.

Национальная самобытность: полифрeнная или монолитная?

ДУШАН СТОЙНОВ

В работе рассматриваются данные исследования сербской национальной самобытности на фоне других аспектов национального своеобразия, с применением техники "Сетка репертуара". Полученные результаты указывают на относительное проявление национального своеобразия, а также и на несовпадение чувства самоуважения и самооценности у анкетированных. Когда применяются формальные критерии для классификации сущностных конструкторов, конструкторы, касающиеся национального (один вид коллективного) своеобразия (один вид сущности), показывают низкую устойчивость к изменениям (один вид периферийного) и большое отклонение от среднего (один вид подчеркнутой индивидуальности). Получается парадоксальная ситуация: национальная самобытность получает статус чего-то личного и специфичного для ситуации. На основании этих данных рассматривается вопрос важности нации, как доминирующей формы коллективной принадлежности, и открытый вопрос соотношения полифрeнного и монолитного понимания самобытности.

Ключевые слова: понимание "себя", самобытность, национальная самобытность, полифрeнность самобытности, сетка репертуара.